kultúraformáló értelmiség szerepe és felelőssége. Az aktuális politikai-közéleti ideológia és praxis hatásrendszerétől sok minden várható és elvárható. Még akkor is, ha a történelemfilozófiai tisztánlátás magasabb, szomorúbb logikája időről-időre kijózanító. Aszerint ugyanis „a hatalmi eszköztár megváltoztatása sem ígérhet aranykort, hiszen továbbra is emberi történésről lesz szó, nem angyaliról. Csupán magunkhoz méltóbbá, minőségileg produktívabbá tehetjük a szenvedés új perspektíváit". *(5)*

A nemzeti-társadalmi „többség" és „kisebbség" viszonylatában ez annyit jelenthet: a „szenvedés perspektívái" és a remény távlatai nemcsak hogy egybevágnak, de közös látóhatárunkon vágnak egybe. S vélhetőleg csakis egy „belátásos kölcsönösségen, kölcsönös belátáson alapuló etika" *(6)* horizontján rajzolhatnak ki új válaszokat régi kérdésekre – s az épp e kötet által is fölvetett újakra.

Jegyzet

(1) Kontra Miklós (2001): Nyelvi jogok, nyelvi tervezés, és az anyanyelvek tannyelvként való használatának problémái. In: *Cigány nyelvek nemzetközi szemináriuma. Konferenciakötet.* Szerk. Cserti Csapó Tibor. PTE BTK Romológia Tanszék, Pécs. („Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok" 6.) 37.
(2) Tamás Gáspár Miklós (2001): Az elnyomottak üldözése. In: Wacquant, Loďc: *A nyomor börtönei. A „zéró tolerancia" világméretű terjedése.* Helikon („Helikon Huszonegy"), Budapest. 9.
(3) Bartha Csilla: Kétnyelvűség, nyelvcsere: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei. In: *Cigány nyelvek...,* 20.
(4) Ahogy a kritikus „közíró énje" fogalmazott: „A közbeszéd »vannak rendes cigányok is« típusú mozzanataiban magát eláruló, konszolidált rasszizmustól a szélsőjobb publicisztika riasztó retorikájáig, az iskolai beiratkozáskor az osztály etnikai összetételét firtató anyuka világképétől a kabarétréfák feminin vonásokat túlhangsúlyozó melegsztereotípiájáig megszámlálhatatlan, a negatív előítéletesség hány és hány módon viszi színre (vagy leplezi el, olykor önmaga előtt is) magát. (Kedvező fordulatra e téren, amíg a »buzi«, a »zsidó« vagy a »cigány« szitokszó gyanánt használatos nyelvünkben, aligha érdemes számítanunk.)" Halmai Tamás (2002): Levél Fábry Sándornak (is). *Magyar Narancs,* március 28., 4.
(5) Mészöly Miklós: Csődök és esélyek. A Center of European Studies konferencia-témájához. In: uő (1994): *Otthon és világ. Esszék, tanulmányok.* Kalligram („Libertas et civitas. Dominó Könyvek"), Pozsony. 167.
(6) Németh G. Béla (1998): Záró szó a pécsi holocaust-konferencián, in: uő: *Írók, művek, emberek,* Krónika Nova, Budapest. 247.

Kovalcsik Katalin (2001, szerk.): *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből.* H. n., IFA – OM – ELTE.

Halmai Tamás
Nagy László Gimnázium, Komló

Az etnológia új útjai

A néprajz egész Európában átalakulófélben van: új területek felé fordul, új fogalmak segítségével új kérdésekre kíván válaszolni. Ha nem akar lemaradni a valóság mögött és pusztán történeti tudomány lenni, akkor a mai – másfajta meséket hallgató, bevásárolni járó, turistáskodó – népet sem hagyhatja figyelmen kívül.

Most először jelent meg magyarul szisztematikus összefoglaló munka a modernizációs változásokban izgalmas kutatási anyagot, s nem csupán veszélyt látó európai etnológia/kulturális antropológia kutatástörténetéről és mai paradigmájáról. A recenzált mű címe akár félrevezető is lehet: a ‚Bevezetés az európai etnológiába' olyan összefoglaló munka képzetét keltheti, amely az egyes néphagyományokat sorba állítva áttekintő térképét nyújtja az európai népi kultúráknak. Az ilyen rendszerező,

bélyeggyűjtő szenvedélyből fakadó munka, mely gombostűre tűzve mutogatja érdekességeit és ritkaságait, rendelkezik értékekkel, hagyományokkal is. Jelen mű törekvése azonban alapvetően más: bevezetést kíván nyújtani egy Magyarországon még viszonylag ismeretlen tudományterületbe, mely ugyan fontos néprajzi gyökerekkel rendelkezik, a hagyományos etnográfia szemléletmódja mégis idegen tőle. Egy olyan széles látókörrel rendelkező értelmező kultúratudományba, amely – a hagyományos folklorisztikán túllépve – interdiszciplinárisan, több tudományág módszereit és fogalmait felhasználva segít megérteni jelenkori kulturális történéseinket, mindenekelőtt a mindennapok szintjén, gyakran atomisztikus pontossággal.

„Európai etnológia" – egy megnevezés a lehetségesek közül. Alternatíváival – kulturális vagy szociálantropológia, kritikai kultúrakutatás – olyan tudományterület jelölésére szolgál, amely nem sokat törődik a kialakult diszciplináris határokkal és valahol a néprajz, szociológia, történettudomány és kulturális szemiotika metszéspontjában létezik. Tárgya alapvetően a jelenkori európai társadalom kultúrája, egyfajta saját kultúra-kutatás tehát. Mondhatnánk: a mai világ néprajza, mely kiterjeszti fennhatóságát, és bejelenti illetékességét azokra a kutatási területekre is, melyek korábban inkább a szociológiához tartoztak. Nem fogadja el azt a *Tönnies*-i (1983) felosztást, mely a társiasulás két különböző típusát, a faluban honos „közösséget" és a városi életmódból fakadó „társadalmat" olyannyira különbözőnek véli, hogy azok tanulmányozását is különálló szaktudományokra: néprajzra és szociológiára bízta. Ehelyett a kölcsönös megtermékenyítés lehetőségeit keresi. Úgy találja, hogy az etnográfia módszeres aprólékossága, közösség-fogalma, érdeklődése az alacsony presztízsű népi kultúra iránt olyan erények, amelyek egy (késő)modern társadalom önmegértésében sem nélkülözhetőek. Másrészről: nem felejti, hogy a legarchaikusabbnak látszó falu is élő, mozgó, akaró társadalom, megkülönböztethető emberekkel és rétegekkel, nyomot hagyó történelemmel. Ez az etnológia új kérdések felé fordul, repertoárja oly mértékben szélesedik, hogy az szinte már a tudományág egységét veszélyezteti. A hagyományos néprajz által is szívesen kutatott ünnepek és viseletek mellett kedvelt témája a turizmus, a migráció, a városi szubkultúrák világa, a drogfogyasztás kultúrája, vagy éppen a grafiti. Úton lévő tudomány, mely jelenleg is – bevallottan – keresi az identitását. Akárcsak azok az emberek, akiknek reménytelen küzdelmét az önazonosságért számos tanulmányban nyomon követi. Ennek az identitásmunkának, önreflexiónak eredménye a mű. *Wolfgang Kaschuba* munkája a szakmán túl a művelt olvasóközönség számára is követhetően, izgalmasan számol be a mai etnológia – elsősorban német nyelvterületen folytatott – útkereséseiről. A kötet három nagyobb egységre tagolódik: egy tudománytörténetire, egy, a főbb elméleti csapásokat és kutatási területeket bemutató részre és végül egy módszertani fejezetcsoportra. Ezek közül a továbbiakban legnagyobb súllyal az elméleti irányváltás jelentőségével és a tudománytörténeti rekonstrukcióval foglalkozunk.

A rendkívül informatív történeti rész mellett a könyv két további nagy egysége a kurrens elméleteket, valamint a módszereket bemutató fejezetcsoport. A teoretikus elmozdulásokat megvilágító fejezetek néhány, a legjelentősebb csomópontok (fogalom/vita) ábrázolásával adnak képet a tudományág „mai állásáról".

A kötetben bemutatott új etnológiai paradigmának a hagyományos néprajzhoz fűződő viszonya ellentmondásos, ugyanakkor sok mindent elárul e diszciplínáról. Ezt bizonyára a szerző, a berlini Humboldt Egyetem professzora is így gondolja, hiszen könyvének egyharmadát a tudománytörténetnek szenteli. És valóban: az általa bemutatott szembenállások és viták ismerete nélkül a tudományt övező mai szenvedélyek sem lennének teljesen érthetőek. A régiek nagysága előtt tisztelgő tudománytörténet helyett a hajdanvolt és mai konfliktusokat nem takargató rekonstrukcióval találkozhatunk. Erénye, hogy a tudományt

nem tekinti zárt rendszernek. Meggyőzően szemlélteti, hogy a külső környezet politikai és kulturális mintái milyen mélységben nyomják rá bélyegüket a tudomány fejlődésére. Azt a fajta néprajzi albumszerkesztést, melyről fent szó esett, elhibázott és valójában megvalósíthatatlan törekvésnek tartja, szenvedélyességét pedig árulkodónak. Miről? Egyrészről a rend iránti szomjúzásról, a táblázatok keltette áhítatról. Másrészről – és a könyv szempontjából ez az igazán fontos – a néprajztudomány XIX. században kiterebélyesedő és ma is ható tudományos stratégiáiról, egyoldalú kultúrafelfogásáról. Minek köszönhető e diszciplína alkalmanként óriásira duzzadó népszerűsége (gondoljunk csak a néprajzi ihletettségű táncház mozgalomra vagy az autentikusnak hitt szőttesek iránti keresletre)? A szerző válasza szerint mindenekelőtt a hagyomány romantikus kultuszának. A falu sajátosan városi képzetének, melyben az tradíció irányította, eszményi közösségként jelenik meg; a modernizáció által még nem tönkretett világnak, amely e felfogás szerint inkább időn kívüli, mintsem evilági képződmény. E nézőpont kritikája szerint a falu, a hagyomány és a nép szakralizálása sokkal inkább fakadt a közép-európai városi értelmiség identitáskereséséből, mintsem autonóm módon kialakult tudományos ideákból. A néprajz idealizáló közösségtanulmányaival nagymértékben hozzájárult a nép (majd áttételekkel: a „népiesch") modern jelentésének kialakulásához. Feladata a nép megrajzolása, portré után, de nagy alkotói szabadsággal. A hagyományt a múlt század pionírjai nem felfedezik, hanem feltalálják, *Eric Hobsbawm (Hobsbawm* és *Terence,* 1986) kifejezése az „invention of tradition"). A valóságban folytonosan átalakuló, a kultúra magasabb rétegeivel érintkezésben lévő, kevésbé zárt, ugyanakkor belülről tagoltabb népi kultúra a néprajzi esszencializmus eredményeként ikonizálódik: egy-egy viselet, dal, tánc, berendezési tárgy kezdi jelezni a „népit" általában. Az azt megkonstruáló tudományos-közéleti diskurzusok ráadásul visszahatnak: nem példa nélküli, hogy a művelt városi réteg tanítja meg a falusiakat elfelejtett hagyományukra, majd fedezi fel ismét boldogan az „élő" kultúrát. Ez itt azonban már az „alászálló kulturjavaknak" egy speciális esete, és nem az az ősi tradíció, melynek keresésére hajdan a *Grimm* fivérek nyomán elindultak az arra vállalkozók.

Kaschuba interpretációja szerint a szent hagyomány menedékét kereső polgárság identitásmunkája jól összefér a szintén stabilitást – és eredetmítoszokat – óhajtó nemzetállamok igényével. A XIX. század második felében a néprajz politikai legitimációs funkciója fokozatosan előtérbe kerül, egyre inkább ideologikus lesz és konzervatív. Amíg a legfontosabb előfutárok közé sorolható *Herder* még inkább a humanitás történelmi kiteljesedését rendszerbe foglaló kozmopolita, a századvég néprajza már a csőcselékkel szembeállított valódi népi közösséget azonosítja a némileg misztikusan felfogott nemzettesttel. A tudományos néprajz nem szakadt el idejében sem a laikus folkloristáktól, sem a nacionalizmus prófétáitól. Így – a többnyire tiszteletre méltó törekvések ellenére – nem volt mentes az áltudományos tévutaktól, politikailag pedig beszennyeződött. A háború utáni néprajz számára ezért megkerülhetetlen kötelesség a tudományág náci Németországban viselt szerepének feldolgozása. Ebben Kaschuba sem kíván lemaradni: „A néprajzosok gyakorta a náci kirakat dekoratőreivé lettek, s meglehetősen gyakran voltak a propagandabeszédek tolmácsai is … a szakmán belül 1933 előtt oly sok minden volt félreérthető, hogy azután igazán nem volt nehéz ezt a félreérthetőséget egy szörnyű érthetőséggé változtatni."

A múlt feldolgozása a német néprajzot egyszer s mindenkorra átalakította. A következmények alapvető jelentőségűek voltak: nem egyszerűen néhány tudományos életmű politikai felhasználásának vagy egy-egy korrumpált tudós tevékenységének megítélése változott meg. A feladat a diszciplína lehetőség szerinti depolitizálása, ideológiamentessé tétele volt. Az ennek eredményeként megújult néprajz új szemléletmóddal, szélesebb érdeklődési körrel képes volt integratív kultúratudománnyá válni. Kilépett a korábban evidens nemzeti keretek közül, összehasonlító módszerét részben az angolszász szociál- és kulturális antropológiából, illetve a francia etnológiából kölcsönözte. Ezzel egy, a XIX. században kialakult mesterséges szakadékot sikerült áthidalnia – az etnográfia és etnoló-

gia, vagy Németországban a saját néphagyományt kutató Volkskunde és az Európán kívüli népekkel foglalkozó Völkerkunde újraegyesítése már jócskán időszerű volt. A tevékenységét elsősorban a leírásban és az adatmentésben látó etnográfia és a teoretikusabb etnológia reintegrációja a közös fundamentumok újragondolását is serkentette.

A változások eredményeként kitolódtak a tanulmányozásra érdemesnek tartott kultúra határai, egyúttal a kutatás értékmentességének eszménye is előtérbe került. Az angolszász antropológia szélesebb kultúrafogalmát átvéve immáron a fentebb „csőcseléknek" titulált modern városi rétegek létformálása is kultúrának minősül. Továbbá: a kulturális átalakulás már nem feltétlenül kultúravesztés. Ebből a szempontból érdemes két emblematikus munkát felidézni. Ezek egyike a nagy hagyománnyal bíró viseletkutatások közé sorolható, de a mai ifjúsági kulturális divatot igyekszik részben klasszikus néprajzi eszközökkel feltárni. Már a címe is beszédes: „Jeans". A korábbi munka a tübingeni *Hermann Bausinger*é: a Kaschuba iskolamesterének is tekinthető szerző magyarul is olvasható habilitációs munkája (*Bausinger*, 1995) a népit az ősivel azonosító doxát kérdőjelezi meg. A könyvünk által közölt idézet mottónak is megteszi: „A 'nép' nem a modernség előtti hagyományban él, archaikus távolságban a technika világától, hanem a társadalomban, hiszen maga is társadalom, mégpedig minden kulturális megnyilvánulásával és kifejeződésével egyetemben." Az európai etnológiát tulajdonképpen ez az „új realizmus", a nép romantikus kultuszától való elszakadási törekvés jellemzi elsősorban. Ha arra gondolunk, hogy milyen jelentős szerepet játszott a romantika a néprajzi gondolkodás megjelenésében, egyértelművé lesz az átalakulás radikalitása.

A rendkívül informatív történeti rész mellett a könyv két további nagy egysége a kurrens elméleteket, valamint a módszereket bemutató fejezetcsoport. A teoretikus elmozdulásokat megvilágító fejezetek néhány, a legjelentősebb csomópontok (fogalom/vita) ábrázolásával adnak képet a tudományág „mai állásáról". Megfigyelhető, hogy ezek többsége a magyarországi kulturális antropológia/etnológia érdeklődési körébe is evidensen beletartozik (kulturális változás/kulturális állandóság; identitás és etnicitás; folklorizmus; jelkép és rituálé), ugyanakkor a német szerző mintha nyitottabb lenne a szociológia terminusai iránt. Olyan társadalomtudományos elméletekről kaphatunk velős, de érdemi összefoglalót, mint *Pierre Bourdieu* – egyszerre etnológiai és kultúrszociológiai gyökerű – distinkcióelmélete, a társadalmi nem feminista társadalomelmélete, vagy a szociológia osztály/réteg elméleti polémiája. A szociológiai fogalmak nyilvános megjelenítése mögött e sajátosan német s mindeközben valóban európai etnológia két jellegzetes vonása húzódik meg. Egyrészt érezhető egy újbóli nyitás a kulturális jelenségek össztársadalmi-politikai szinten való értelmezésére, a könyvben is használt terminus szerint a „research up"-ra. Ez visszavezethető a kritikai elméletek német hagyományára, na meg arra, hogy Közép-Európában nem honosodott meg ennek a társadalomkritikai vizsgálódásnak az angolszász cultural studies változata, így annak perspektíváját részben az etnológia veheti át. Ez egy olyan lehetőség, amelyet a magyar kulturális antropológiának is érdemes szem előtt tartania. Másrészt, a Kaschuba által bemutatott szociologizált kultúratudomány markánsan történeti nézőpontú. Ezzel némileg eltér az inkább az amerikai antropológiát követni kívánó, többnyire szinkronikus kutatásokban gondolkodó magyarországi antropológiától.

A módszertani fejezetek nem pusztán kötelező penzumként szerepelnek a kötet végén. Teóriák és metódusok az etnológiában szorosan összetartoznak. Ezt bizonyítja a – legsikerültebbek közé tartozó – zárófejezet, melyben az etnológiai megismerés lehetőségével kapcsolatos vitákat a szerzőnek sikerül élvezetes módon bemutatnia. A szöveg alapján egyértelművé válik, hogy a kulturális megértés lehetősége egyszerre a módszertani reflexió és az elméletek sajátos alakulása miatt lesz kérdésessé.

Wolfgang Kaschuba könyve egy olyan szaktudományba nyújt alapos, sokoldalú, feladatának nagyságától nem megijedő, a finom árnyalatokat megjeleníteni képes, a feles-

leges óvatoskodás hibáját pedig elkerülő bevezetést, amellyel a magyar olvasók még mindig csak ismerkedhetnek. A Csokonai Kiadó Antropos sorozatában már korábban is hiánypótló művek jelentek meg, örömteli, hogy ezúttal a fordítás (a Miskolci Egyetem Antropológia Tanszéke szövegolvasó szemináriumának gyümölcse) színvonala sem rontotta a mű élvezeti értékét. A Bevezetés az európai etnológiába szisztematikus összefoglaló munka, ugyanakkor nem kívánja zárt rendszerbe gyömöszölni ezt az éppen napjainkban alakulófélben lévő tudományágat. Nem az áttekinthetőség rovására, de képes érzékeltetni a belső vitákat, a kurrens áramlatokat, tudományos divatokat, s nem takargatja a hiányosságokat, melyeket mi akár erénynek is tekinthetünk: hogy e tudomány kérdései többet érhetnek válaszainál; hogy az interpretációs kísérletek hasznosabbak lehetnek a teljesség igényével fellépő definícióknál.

Irodalom

Bausinger, H. (1995): *Népi kultúra a technika korszakában*. Századvég – Osiris, Budapest.
Hobsbawm, E. – Terence, R. (1986): *The Invention of Tradition.* Cambridge.
Tönnies, F. (1983): *Közösség és társadalom*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Kaschuba, Wolfgang (2004): *Bevezetés az európai etnológiába.* Csokonai Kiadó, Debrecen.

Kolozsi Ádám
Antropológia és Etika Tanszék,
Tanárképző Kar, Veszprémi Egyetem

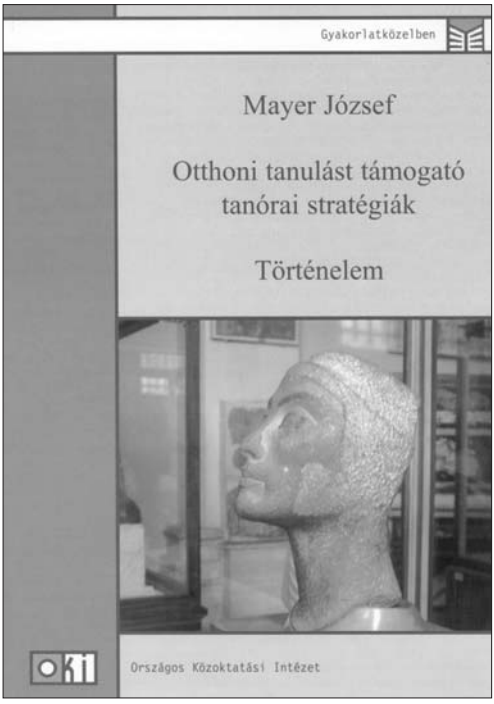

Az OKI könyveiből